

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Лук'яненко М.М.

аспірант,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

РОЗВИТОК СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Традиційно вважається, що становлення смислової сфери відбувається у підлітковому віці, але спираючись на основні концепції вікового розвитку становлення даної сфери особистості (Л. Вигодський, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, Д. Фельдштейн та ін.) можна стверджувати, що дитина вже на самих ранніх етапах свого розвитку, під час соціальної взаємодії, починає засвоювати смислові одиниці з навколишнього світу [21].

Метою даної публікації є висвітлення теоретичних положень дослідження смислової сфери у дітей молодшого шкільного віку.

Молодший шкільний вік є важливим періодом у формуванні смислової сфери особистості. У процесі розвитку, від народження і до 6 років, дитина поступово пізнає та осмислює світ. До початку вступу до школи у дитини вже формуються перші зародки смислової сфери, які виражаються в її особистісному розвитку впродовж 6 років (основи світогляду, уявлення про себе як про члена суспільства, усвідомлення своєї індивідуальної значущості, власних індивідуальних якостей, переживань і деяких психічних процесів), що зумовлюють формування у дитини прагнення та готовності зайняти, нову, соціально значущу позицію школяра [19; 20; 21; 23; 24; 25].

Формування смислової сфери молодших школярів припадає на період активних змін в особистості 6-10-річних дітей. Вікові особливості та новоутворення, які з'являються у даному віці: свідомо поставлена мета досягнення успіхів; виникнення суспільних мотивів; довільність психічних явищ і процесів; вольова регуляція поведінки та внутрішній план дій; формування «образу Я», «Я-концепції» і «відкриття Я»; рефлексія своїх дій та вчинків; почуття компетентності; здатність до узагальнення переживань; безмежна довіра дорослим; інтенсивне формування моральних почуттів; готовність до шкільного навчання; здатність до розмежування гри й праці, виділення праці (у тому числі і навчальної) в самостійну; репродуктивна пізнавальна активність, відповідальна діяльність, домінування пізнавальних потреб, що розвиває самосвідомість; вміння орієнтуватися в різних формах людської діяльності; здатність оперувати абстрактними поняттями; оволодіння соціальним досвідом, є основою для формування ціннісно-смислової сфери [3; 5; 8; 10; 17; 22].

Дошкільний і молодший шкільний вік розділяє «симптом утрати безпорадності» – молодший школяр уже розуміє смисл і значущість своєї діяльності та ступінь задоволеності чи незадоволеності своїми стосунками із дорослими та дітьми. У цьому віці вперше виникає емоційно-смилова основа вчинку, причиною цього є, диференціація дитиною зовнішнього і внутрішнього життя [2; 14].

Особистість молодшого школяра зазнає змін під впливом соціальної дійсності: насамперед, через відносини та спілкування з однолітками, батьками, педагогами, різними соціальними об'єднаннями, а також у процесі навчальної та творчої активності. Відтворюючи ціннісно-смилові позиції учасників комунікації, учні молодшого шкільного віку, намагаються проявити себе у смисловому просторі інших людей, але, тим паче, смислові одиниці, які увійшли у структуру їхнього «Я», але не прийнялися ними, вони відштовхують, що свідчить про активне структурування молодшими школярами власного «Я» [1; 18]. У процесі соціальної взаємодії учень починає конкретизувати образи інших людей: активно взаємодіючи з ними, він продукує перші смисли щодо їхніх психологічних особливостей [21].

Зміна провідної діяльності та соціальної ролі в учнів молодшого шкільного віку, поява нових обов'язків позначається на стосунках із вчителями та однолітками. У свідомості молодшого школяра образ вчителя формується, як образ особливого та важливого дорослого, невідповідність дій вчителя еталону, сформованому у свідомості учня (несправедливість, незнання, виділення особливих дітей у класі) може призвести до серйозних протиріч у структурі смислової сфери учня. Важливим компонентом, у структурі даної сфери учнів початкових класів, є оцінка вчителя, яка вказує на відповідність дій дитини соціокультурним та моральним стандартам і реалізує коригувальну функцію [21].

З появою навчальної діяльності, у структурі смислової сфери молодшого школяра, закладаються внутрішні регулятори поведінки, які ґрунтовані на довільності поведінки учня [21]. Дитина вже здатна розуміти моральний смисл відповідальності, її поведінка визначається значенням і смислами обов'язків та прав, які вона, як і раніше, засвоює в повсякденному житті, а також значенням і смислами обов'язків та прав, які відкриваються їй у шкільному житті [4; 11].

У дитини молодшого шкільного віку вже з'являється смислова основа поведінки, дій та вчинків (ланка між бажанням щось зробити та вже конкретними діями), яка усуває імпульсивність та безпосередність. Цей процес відбувається на інтелектуальному рівні, що дозволяє молодшому школяру адекватно оцінювати майбутні вчинки, спираючись на результати та віддалені наслідки його дій і на емоційному рівні, тому що визначає особистісний смисл вчинку (місце дитини в системі відносин із навколишніми людьми та світом). Смилове направлення у власній поведінці, діях та вчинках стає важливою складовою внутрішнього життя дитини [9; 13].

У контексті навчальної діяльності, молодший школяр долучається до наукового досвіду багатьох поколінь людства, починає розділяти життєвські та наукові знання, в результаті його смислової сфери поступово вписується в соціокультурний контекст, формується світогляд, що співвідноситься з культурним менталітетом та основ наукової картини світу. Підтримка та розвиток творчих потенціалів школярів, врахування їхніх інтересів і потреб, стимулювання їхньої самостійності в пошуках рішення сприяє підвищенню не стереотипності та рефлексивності їхньої смислової сфери [21]. Шкільне навчання дозволяє дитині вийти на новий рівень осмислення навколишнього світу [6].

З приходом дитини до школи змінюється соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність, дитина включається в нову систему відносин, але внутрішньо, психологічно вона залишається ще в дошкільному віці. Тож не дивлячись на те, що провідною діяльністю у молодших школярів є навчання, але гра, малювання, конструювання, як основні види діяльності, також залишаються актуальними для учнів початкових класів. У грі та й у будь-якій взаємодії дитини з іншими людьми, вона відтворює узагальнені соціальні ролі, моделює ті чи інші ситуації (з життя, з літературного твору, з мультфільму) та засвоює смисли, пов'язані з вибудовуванням спілкування. Сюжетно-рольова гра передбачає узагальнення й моделювання дитиною смислів, запозичених із навколишньої соціальної дійсності, їх проєктування в ігрових ситуаціях на свої реальні дії. Загалом, сюжетно-рольова гра для дітей – це «навчальна модель» соціуму, в якій пізнаються і «відпрацьовуються» соціальні норми та правила [21; 25].

Поява нової провідної діяльності та соціальної ролі у молодшому шкільному віці спонукає виробленню в учнів особистісних смислів, які на даному етапі є важливим смисловим вузлом у структурі смислової сфери учня, але попри це, смислова сфера молодшого школяра ще дифузна і немає достатніх для існування смислових вузлів. Водночас, можна стверджувати, що в структурі смислової сфери молодших школярів, уже можуть бути досить стабільні групи смислів, що задають вектор осмисленню зовнішньої та внутрішньої дійсності: особистісні цінності; внутрішні регулятори поведінки та діяльності (норми особистості); життєва перспектива (образ майбутнього); «смысл Я» [4; 7; 6; 16; 21].

Список використаних джерел:

1. Анциферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии : монография. Москва : Инст. психологии РАН, 2006. 512 с.
2. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1978. № 4. С. 23-35.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 398 с.
4. Волочков А. А., Вяткин Б. А. Индивидуальный стиль учебной активности в младшем школьном возрасте. *Вопросы психологии*. 1999. № 5. С. 10-21.

5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. Москва: Педагогика-Пресс, 1999. 536 с.

6. Горлова Н. А. Смысловая сфера современного ребенка как основа профилактики, коррекции и развития. *Специальное образование*. 2013. № 2. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42050756.pdf> (дата звернення: 11.08.2019).

7. Колмогорова Л. С., Холодкова О. Г. Особенности становления психологической культуры младших школьников. *Вопросы психологии*. 2001. № 1. С. 47-56.

8. Кормило О. М. Вивчення ціннісної сфери молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності в умовах сучасної початкової освіти. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 121-129.

9. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет. 5-е изд. Москва : УРАО, 1999. 175 с.

10. Матішак М. В. Соціальна компетентність молодшого школяра: теоретичні аспекти. *Освітній простір України*. 2014. Вип. 3. С. 165-170.

11. Мачехина О. П. Формирование трудолюбия у младших школьников в совместной деятельности школы и семьи : дис. кан. пед. наук : 13.00.01 / Брян. гос. пед. ун-т им. И. Г. Петровского. Брянск, 2003. 195 с.

12. Мильруд Р. П., Можейко А. В. Диагностика стойких и временных познавательных трудностей у младших школьников. *Вопросы психологии*. 2001. № 3. С. 117.

13. Общая характеристика личностной, познавательной и эмоционально-волевой сферы младшего школьника : веб-сайт. URL: https://nsportal.ru/shkola/sotsialnaya-pedagogika/library/2013/12/01/obshchaya_kharakteristika-lichnostnoy-poznavatelnoy (дата звернення: 11.08.2019).

14. Олексюк В. Р. Особливості ціннісно-сміслової сфери у другій половині дитинства : молодший шкільний вік. *Психологія і суспільство*. 2011. № 3. С. 96-103.

15. Ответственность в младшем школьном возрасте. *Исследование психологических особенностей личности младших школьников с различной степенью школьной дезадаптации* : веб-сайт URL: https://studbooks.net/1342926/psihologiya/issledovanie_psihologicheskikh_osobennostey_lichnosti_mladshih_shkolnikov_s_razlichnoy_stepenyu_shkolnoy_dezadaptatsii (дата звернення: 11.08.2019).

16. Прохоров А. О. Психические состояния школьников и учителя в процессе их взаимодействия на уроке. *Вопросы психологии*. 1990. № 6. С. 68-74.

17. Сафиуллина Р. И. Педагогический аспект развития ценностно-смысловой сферы младшего школьника. *Альманах современной науки и образования*. 2011. № 12(55). С. 115-117

18. Федорова М. А. Психологічні основи виховання моральних цінностей особистості. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2016. Вип. 13(1). С. 138-141.

19. Фельдштейн Д. И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития. *Вопросы психологии*. 1998. № 1. С. 91-104.

20. Фельдштейн Д. И. Психологические проблемы взаимодействия взрослых и детей. *Мир психол.* 1996. № 1. С. 24-37.

21. Фризен М. А. Преодоформление смысловой сферы личности в детском возрасте (от рождения до подросткового возраста). *Вестн. КРАУНЦ*. 2007. № 1. С. 29-46.

22. Холодкова О. Г. Становление ценностно-смысловой сферы личности младшего школьника : монография. Барнаул : АлтГПУ, 2015. 167 с.

23. Цукерман Г. А. Опыт типологического анализа младших школьников как субъектов учебной деятельности. *Вопросы психологии*. 1999. № 6. С. 3-18.

24. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1989. 344 с.

25. Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва : Педагогика, 1978. 325 с.